

19. YY. BULGAR TARİHİNDE KADINLAR, ULUS VE ANLATI*

Nadezhda Alexandrova

Çeviren: Hilal Dinçer

19. yy. Osmanlı İmparatorluğu'nda, Bulgar halkı içinde laik eğitim ve yayıncılığın gelişimi meselesi kadınların ve toplumsal rollerinin algılanmasında önemli bir değişiklik yaratmıştır. 19. yy. Bulgar gazete ve dergilerindeki "kadın sorunu" analizi, bu tartışmanın yerel parametreleri ile Güneydoğu Avrupa'daki daha geniş özgürleşme bağlamı arasında aşikâr bir ilişkiye işaret eder. Bulgar kadın okullarının ve kadın örgütlerinin yaygınlaşan ağı genellikle Bulgarlar arasında milliyetçi görüşün yaygınlaşması ile ilişkilendirilmiştir; fakat milliyetçiliğin gerçekten kadın hareketini geliştirip geliştirmediği tartışma konusudur. Milliyetçilik daha çok, farklı kılıflara bürünen ataerkiyi tekrar gündeme sokmuştur. Üstelik, kadınların kamusal alandaki aktivizmi, ilk Bulgar kadın yazarların bağımsız konumlarının meşru görülmesini temin etmemiştir. En iyi durumda, bu kadınların özneliliğinin gelişimi bir Bulgar ulusu oluşturma hedefiyle ilişkilenmelerinden geçiyordu.

19. yy. Osmanlı'sında kadınlar ve milliyetçilik arasındaki ilişki birçok yolla incelenebilir. Bu yollardan biri, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki farklı topluluklarda ulusal düşüncenin gelişimine dair büyük anlatıya kadın hareketlerinin doğuş hikâyesini entegre etmektir. Bir diğeri ise "kadın"ı milletin anlamlarından biri olarak kullanan mevcut anlatıları ve tasvirleri gözden geçirmek ve bunlar yerine konuya ilişkin alternatif kaynaklar, terimler ve yaklaşımlar önermektir. Osmanlı'nın son dönemine ait toplulukların özgürleşmesi tartışmalarına karşılaştırmalı bir tarih perspektifi katmak da başka bir seçenektir. Son strateji ise, şimdiye kadar sadece milliyetçi tarihyazımı merceğinin dar görüş sahası içinde değerlendirilmiş olan Güneydoğu Avrupa kadınlarının tarihi alanının zenginleştirilmesi doğrultusunda bir adım atmaktır.

Kadının, kendini çocuklarına adanmış anne, sevecen eş veya vefalı kız çocuğu gibi tekil imajını yeniden üreten ataerki kalıba karşı çıkmak için bu makalenin başlığında "kadınlar" kavramını çoğul olarak kullandım. 1877-1878 Rus-Türk Savaşı'ndan önceki yıllarda devrimci faaliyetlerde yer alan bir grup Bulgar kadınının yanı sıra, kadın örgütleri kurmak, sivil toplum örgütlerinde yer almak, basına katkıda bulunmak gibi farklı şekillerde toplumsal aktivizmde bulunan kadınlar vardı. Henüz bu kadınların çok boyutlu faaliyetlerini anlatan pek fazla çalışma yapılmadı. Edebi kanonda hâlâ sadece birkaç tanınmış kadın yazarın ismi var. Bu makale, 19. yy.da Bulgar kadınların yardım derneklerine bağış toplamak, yazı yazmak veya tiyatro gösterilerinde oyunculuk yapmak gibi kamusal alandaki varoluş biçimlerine genel bir bakışın yanı sıra kadınların bu dönemdeki örgütlenmesinin gelişimine dair genel bir tablo da sunacaktır.

Başlıkta “ulus ve anlatı”yı birlikte kullanırken ana akım ulusal tarihin toplumsal grupları dışlamasına yönelik bazı uygulamaların tepesinde bir rasyonellik halesi yaratan tarihsel anlatıların doğasının çelişkili olduğu¹ fikrine katıldığımı belirtiyorum. Yüzyılın alışlageldiği üzere, Osmanlı dönemi (1877-1878 Rus-Türk Savaşı’na kadar olan dönem) ve Osmanlı sonrası dönem (Bulgaristan’ın birleşmeye ve imparatorluk rejiminden bağımsızlaşmaya çalıştığı dönem) olarak bölünmesine rağmen, bu makalede 19.yy.da Bulgar toplumunda gerçekleşen olayları ele alırken bunların bazılarını yüzyıl sonuna kadar takip ediyorum. Bulgar tarih yazımcılığında bu dönem genellikle “Rönesans” ve “Aydınlanma”yı “Ulusal uyanış” adı altında birleştiren döneme tekabül eder. Bu terimlerin uygunluğu ve ulusal gelişmeye dair bir büyük anlatının oluşumundaki işlevleri hakkındaki güncel kültürel tartışmaların ışığında² bu makale, Bulgar kadınlarının özgürleşme hareketinin, Bulgar Kadınlar Birliği’nin (1901) ve ona ait *Zhenski glas* [Kadının Sesi] (1898) adlı derginin kurulması gibi bazı önemli sonuçlarını göstermek için kapsamını “uzun dönem” 19.yy. içinde genişletmeye çalışmaktadır.

Kadınların 19. yy.da Bulgar toplumuna katılımları ulusal anlatıdaki başlıca tarihi olaylar ile paralel bir şekilde yeniden anlatılmaktadır. Kadınların aktivizmi hakkındaki aynı nakarat, tarih ders kitaplarındaki karakterler veya özel bir tarihsel araştırma nesnesi olarak kadınların her ortaya çıkışında tekrarlanır.³ Her öğrenci kuşağı “Bulgar kadınının her zaman ulusun refahı için çalıştığını” aklında tutmalıdır.⁴ Birinci ve İkinci Dünya Savaşı’na katılım ve sonrasında da Sosyalist Dönem (1945-1989) gibi 20. yy.da Bulgaristan’da meydana gelen siyasi değişimlere rağmen, bu varsayım tüm ideolojik öğretilerin işine yaramıştır. 1876’daki Kanlı Nisan Devrimi’ne yol açan Bulgarların Osmanlı iktidarına karşı devrimci faaliyetlerinin işbirlikçisi kadınlar, Sosyalist Dönem’de özel bir ilgi çekti. Bazıları efsanevi bir konum kazandılar ve daha sonra İkinci Dünya Savaşı sırasında anti-faşist Bulgar hareketinde yer alan kadınların “kız kardeşleri” addedildiler.

İllaki gizli devrimci çevrelere katılmış olmasalar da kadın örgütlerinde ve kadın okullarında yer alan Bulgar kadınlarının kamusal varlığı çok yakın zamanlarda daha fazla ilgi odağı hâline geldi. Ayrıca bu kadınların uluslararası temasları ve yürüttükleri hayır işleri Osmanlı Devleti’nin son dönemindeki kent yapısı içindeki diğer etnik topluluklardaki kadınların faaliyetleri ile bağlantı içinde algılandı.⁵ Günümüzdeki çalışmalar eski kuşak araştırmacıların bibliyografik önermelerini kullansalar da ulusal bağımsızlık anlatısının temel ahenginin dışında bırakılan Bulgar kadınlarının tarihindeki olaylara ve kişilere karşı daha özenliler.

Bulgar kadınlarının tarihine yaklaşımlar, feminist tarih ve toplumsal cinsiyet tarihi alanındaki önemli bir yöntemsel tartışmaya işaret eder. Bu, iki farklı görüş açısı arasında kritik bir yüzleşmedir. Kadınların aktivizminin milliyetçi projeye entegrasyonunun kültürel

özgürleşmenin genel atmosferini geliştirdiğini ve toplumsal cinsiyet farklılığının yeterli derecede kabul görmesine katkıda bulunduğunu varsayan araştırmacılar vardır. Öte yandan, ulusal ideolojinin kadınların kamusal varlığını meşru kabul etmek için birçok sınırlama dayatmasından dolayı, kadınların Bulgar devletinin kurulmasında gösterdikleri işbirliği sonucunda elde ettikleri fırsatlara itiraz eden başka araştırmacılar vardır. Vatanın korunması ve bağımsızlık için çalışanların iradesine bağlılık hiç şüphesiz kadının ahlaki erdemleriyle ilgiliydi. Aksine, evliliği –hele ki farklı bir milliyetten bir erkekle evlilik söz konusu ise– veya kariyeri lehine tercih yapma kudreti günah ilan edilmişti.

Bu nedenle kadınların basına veya tiyatro sahnesine erişimlerine genellikle vatanlarına hizmet edeceklerine dair yüce ahlaki niyetlerini beyan ederlerse onay veriliyordu. Mesela ilk Bulgar kadın aktrisler 1860’larda (1868) Romanya şehirlerindeki amatör tiyatro performanslarında göründüklerinde “ün peşinde olmadıklarını fakat kendi toplumları ve halkları için insani görevlerini yerine getirmek amacıyla tiyatro yaptıklarını” açıklamak zorunda kaldılar.⁶ Veya 1870’lerde kadınlar okulda “el işi” öğrendiklerinde, kendilerine becerilerini *à la franga* giysiler dikmek için değil, devlet karşıtı gizli yerel örgütler için giysi ve bayrak hazırlayarak ulusal tasarıya katkıda bulunmak için kullanmaları öğütlendi.

Bu sınırlar Bulgar devletinin kuruluşunun sonrasında da korundu; yeni kuaştan erkekler ve kadınlar tarafından daha da keskinleştirildi. Bulgar basını 1840’lardan itibaren hem erkekleri hem kadınları, ulusu ve halkı için kendini kurban etmeye hazır olmanın kadınlığın doğasında ve toplumsal tasarımında olduğuna inandırmakta çok başarılı oldu. Bu söylem İkinci Dünya Savaşı sonrasında sosyalist rejimi gibi diğer ideolojik rejimlerin de işine yaradı. İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki devlet sosyalizmi ve devlet kontrollü kadın aktivizmi arasındaki “kaçınılmaz çekim gücü” 1945 öncesi kadın (edebi) örgütlerinin ve siyasi örgütlerin kazanımlarının ve uluslararası tanınırlıklarının tamamen unutulmasına yol açtı.

Bununla birlikte, Osmanlı dünyasını karşılaştırmalı bir şekilde ele alan kişi, Bulgar kadınların devlet okullarına gitmek, kadın dernekleri kurmak ve basına katkıda bulunmak anlamında ilkler içinde olduğunu gözlemleyebilir. Buna dayanan birçok tarihçi, Bulgar tarzı kadın özgürleşmesinin bu kadar erken ve yaygın olmasının nedeninin genel ulusal farkındalık atmosferine bağlılık olduğunu savundu. Ancak bu atmosfer Tanzimat reformları ve İmparatorluk içinde veya dışında Bulgarların seyahat ve eğitim olanaklarının artmasından da etkilenmişti. 1850’ye kadar 35 kız ilköğretim okulu açıldı ve bu okulların sayısı 1878’e kadar 90 oldu. Bağımsız Bulgar devletinin kurulduğu 1878’e kadar 20 ortaokul açıldı.⁷ Nicelik ve düzenlemelere gelince veriler gerçekten ilerlemeci bir eğilim göstermektedir. Fakat müfredat bazında eşitlik söz konusu olduğunda, 1878 öncesindeki dönemde belirlenen farklar

değişmeden kaldı ve sonraki dönemde Bulgaristan kendi eğitim bakanlığını kurduğunda daha da katılaştı.

1878 öncesinde okul sistemi hiyerarşiden ziyade ağ kurma prensibi ile işliyordu.⁸ Osmanlı döneminde ise Bulgar okullarındaki müfredatı ve ders malzemelerini birleştirecek merkezi bir yapı yoktu. 1870’lerde bu yönde çok çaba gösterilse de okulların idaresine ve müfredatına temel olarak okul meclisi, kadın örgütleri ve yerel topluluklar (*obshtina*) karar veriyordu. Farklı dillerden çevrilmiş çok çeşitli ders kitapları öğretim malzemeleri olarak kullanılıyordu. Kadın okul ağlarını yürürlüğe koyan en önemli unsur kadın öğretmen hareketliliği oldu. Anılarını yazan en tanınmış öğretmenler birkaç yıl içinde işyerlerinde bir değişiklik olduğundan bahsetmektedirler. Eğitim geçmişlerine bağlı olarak (Yunan, Rus, Romanyalı, Fransız, Çek veya Avusturyalı) daha katı bir şekilde yönetilen bir sistemde izin verilmeyecek olan okumaları ve dersleri yürürlüğe koyabiliyorlardı. Eski Zağra (Stara Zagora), Rusçuk (Rouschuck), Filibe (Plovdiv) veya Samokov şehirlerinde olduğu gibi, bazı durumlarda Katolik veya Protestan gruplar tarafından finanse edilen kadın okulları da vardı. Daha büyük şehirlerde Yahudi toplumu da kız ilköğretim okulları açtı. Bu dönemdeki farklı etnik veya dini toplulukların kadın okulları arasındaki etkileşim ve ilişki hâlâ önyargısız bir karşılaştırmalı tarih anlayışıyla araştırılmayı beklemektedir.

Osmanlı sonrası dönemde Bulgar Eğitim Bakanlığı kurulduğu zaman, kadın eğitimi sürecinin denetiminde önemli değişiklikler olmuştur. Nitekim 1880’lerde birçok büyük Bulgar şehirinde ilk kız liseleri açılmıştır. Fakat müfredat söz konusu olduğunda konulardaki farklar olduğu gibi kalmış ve yasal anlamda daha da güçlendirilmiştir. Bu eğilimden ayrılan tek bir büyük istisna vardır: Büyük takdir toplayan demokratik 1904 Ivan Shishmanov Kanunu. Ancak dört yıl sonra durum eskisine dönmüş ve 20. yy. ortalarına kadar öyle kalmıştır. Eğitim sisteminin merkezileşmesi, kadınları aile yaşamına ve sosyal hizmet sektöründe çalışmaya hazırlamak amacındaki kadın eğitimi yineleyerek toplumsal cinsiyet eşitsizliği prensibini sürdürmüştür.

Kadın Sorunu ve Kadın Basını

Bu yıl Atina’daki bir konferansta konuşan Prof. Efi Kanner Osmanlı’da yaşayan Yunan ve Türk kadınlarının dernekleri ve dergileri daha geç ortaya çıkarken, 19. yy.da ve 20. yy.ın başında Bulgar ve Ermeni kadın hareketlerinde “bir radikalleşme” olduğundan bahsetti. Bulgar kadınların özgürleşmesindeki bu ilerlemeyi, güçlü bir milliyetçi hareketliliğin ve eğitime erişimde toplumsal cinsiyet eşitliğini destekleyen geniş bir uluslararası ilginin sonucu olarak açıkladı. Bulgar kadınların tarihinin analizi “dünyadaki kadın sorunu, bir kadın

okumayı öğrendiği zaman ortaya çıktı”⁹ alıntısındaki mantığın izinden gidiyorsa, o zaman Bulgar örneğinde kadın sorununun 1850’lerde ortaya çıktığı varsayılabilir.

Nitekim İstanbul, Novi Sad, Bükreş veya İbrail’de (Braila) yayımlanmış birtakım Bulgar gazeteleri ve dergileri vasıtasıyla “kadın sorunu” parametreleri, kadınlar arasındaki okuma yazma bilmeme meselesini aşmaya odaklanmıştı. Bu tartışma eklektik ve birbirinden farklı şekillerde sunulan “ilerleme”, “halklar” ve “eşitlik” gibi kavramları vurguladı ve Bulgarları Avrupalılık düşüncesini tanımaya yönlendirdi. Gazete ve dergiler, farklı siyasi görüşlerdeki entelektüeller arasında yapılan kamusal tartışmalar için alan sağlama işlevi gördüler. Onlar için kadın özgürleşmesi tartışması, kendilerini topluma göstermeye ve siyasi rakiplerine saldırmaya yarayan konulardan bir diğerydi. “Kadın sorunu” tartışması, bazı toplumsal figürlerin liderler ve siyaset yapıcılar olarak tanınmak için kullandıkları kendilerini-özgürleştirici bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Bu fikrin yeni olması, kavramın uygun bir şekilde çevrilmesini gerektirdi; örneğin, bunu yaparken geleneksel egemenlik biçimlerinin sürdürülmesi gibi. Bu çeviri İstanbul’da yayımlanan ilk kadın dergisi *Ruzhitzha*’nın (1871) editörü Petko Slavejkov tarafından benimsendi.

Kadın sorunu, kadınlar erkekler -kadınları tüm haklardan mahrum eden ve bunların yerine onlara istenmeyen koruma sağlar görünen erkekler- tarafından aşağılandıklarını ve dezavantajlı duruma sokulduklarını hissettikleri zaman öne sürüldü. Bu nedenle kadınlar bu kölelikten ve istenmeyen korumadan kurtulmayı istiyor ve kendi taleplerini ve eylemlerini güvence altına alan kadın örgütleri kuruyorlar.

Bu makale, terimin yerel şartlara uygun olmadığına ısrar etti. Petko Slavejkov’un uyarısı, eğer Bulgar kadınlar doğalarına aykırı hareket etmeye karar verirlerse bunun toplum için gerçek bir tehlike doğuracağı yönündeydi. Basının “kadın sorunu”nun herhangi bir tehlikeli anlamını bastırmak için çok dikkatli olması gerektiğine inanmıştı. Bu Bulgar entelektüeli, kadınların özgürleşmesini destekliyordu ve sıklıkla kadınları kendi gazetesinde yazmaya davet ediyordu. Fakat genellikle erkek entelektüeller Bulgar kadın örgütlerini kuran bu kadınların sakinleştirilmesi ve kontrol altına alınması gerektiğine inanıyorlardı. Veriler, 1857’de Tuna şehri Lom’da kurulan ilk kadın örgütünden itibaren Bulgarların 46’sı Balkan Dağları’nın her iki yakasındaki Osmanlı topraklarında yayılan ve 7’si Osmanlı İmparatorluğu’nun dışında Romanya, Rusya ve Sırbistan’da yer alan toplam 61 örgüt kurduklarını gösteriyor. 50’ler ve 60’larda bu örgütlerin başlıca uğraşı kadınların eğitimini desteklemek, yardım toplamak, herkese açık dersler organize etmek ve Bulgar halkının yerel liderleriyle kendi varoluşlarını müzakere etmektir. Daha sonra 1870’lerde, örgütler

uluslararası alanda etkin oldular. Birçok yardım kampanyasında yer aldılar ve 1876 Olayları ve 1878 Rus-Türk Savaşı sırasında tıbbi destek sağladılar.

Kadın örgütlerinin üyeleri arasındaki koordinasyon eksikliğine ve entrika bolluğuna dair bitmez tükenmez eleştirilere rağmen, Bulgar gazete ve dergileri kadın örgütlerinin girişimleri hakkında veri sağlamaktadır. Örgütlerin eylem kapasitesini gösteren en büyük girişim İstanbul'daki Bulgar halkının eğitim ve kültürel yaşamının desteklenmesi için düzenlenen yardım toplama kampanyasıdır. Bir yıl boyunca İstanbul'daki Bulgar topluluğu "Aydınlanma"nın bir temsilcisi, Balkan Dağı'nın hem kuzeyinde hem de güneyinde yer alan birkaç şehrin Bulgar topluluğu temsilcileriyle buluştu. Temsilciye en sıcak karşılamayı yerel kadın örgütleri gösterdiler. 16 örgüt Osmanlı başkentindeki Bulgar kadın temsilciler tarafından düzenlenen sergi ve piyango için toplam 300 nakış işi ve başka tekstil ürünleri bağışladı. Müzayede 29 Haziran 1873'te Bulgar Piskoposluğu'nun kamusal binasında açıldı. En tanınmış Bulgar gazetecilerden ve tüccarlardan birkaçı konuşma yaptı. Bu sergi "Bulgarların ilk endüstriyel fuarı" ilan edildi ve benzer başka kampanyalar için ümit doğurdu.¹⁰ Bu girişim, taşradaki kadın örgütlerinin Osmanlı başkentindeki Bulgar topluluğuyla arasındaki iletişimi göstermektedir.

Balkan Dağı'nın kuzeyindeki bölgelerden kadınlarla Romanya'da kurulan örgütler arasında gelişen ilişkiler bir başka örnek teşkil edebilir. Güneydoğu Romanya'nın farklı şehirlerinde - Tulça (Tulcea), İbrail (Braila), Yergöğü (Guirgui) ve iki tane de Bükreş'te olmak üzere- beş Bulgar kadın örgütü vardı. Bu örgütler çoğunlukla 1828-1829 Rus-Türk Savaşı sırasında daha büyük sıkıntı yaşayan Yanbolu (Yambol) ve İslimiye (Sliven) şehirlerindeki birinci ve ikinci kuşak göçmenlerden oluşuyordu. Bu yüzden kadın örgütlerinin yardım faaliyetleri başlangıçta Bulgar kadınların doğdukları şehirlerdeki eğitimlerine odaklanmıştır. Tuna Nehri'nin güneyinde ve kuzeyindeki şehirlerdeki örgütler arasında da iyi bir iletişim vardı.

Özellikle 1870'lerde bazı Bulgar kadın örgütleri hayır işleri veya eğitim amacıyla yardım toplamak için uluslararası bağlantılar kurabiliyorlardı. Kadın hareketinin bu dönemdeki en faal temsilcilerinden biri Evgenia Kisimova (1835-1886) idi. Kendisi 1869'da Tırnova (Turnovo) şehrinde kurulan kadın örgütünün başkanıydı. Girişken bir şekilde, kadın özgürlüğünü destekleyen kadın ve erkek entelektüeller arasında bir ağ kurdu ve dönemin en seçkin bazı entelektüelleriyle yazışmayı sürdürdü. Kadın okulları için bağış toplama kampanyalarını başlattı. Dikiş ve nakış maharetinin takdir edilmesiyle kendine güven kazanan Evgenia Kisimova bu becerilerini, sembolik hediyeler gönderip genç kızlara yurt dışında burs istemek için kullandı. Tırnova'daki "Milosardie" kadın örgütü adına Romanya kraliçesi Karmen Silva'ya yazdığı mektupla birlikte diktiği elbiseyi hediye gönderdi. Evgenia Kisimova mektupta iki Bulgar kızın Bükreş'in ünlü bir lisesinde eğitim alması için destek

istedi. Kraliçe, Kisimova'nın mektubuna olumlu yanıt verdi ve hemen sonrasında o iki Bulgar kız Romanya'nın başkentindeki "Azil Elena Domna" lisesine gönderildi.

Osmanlı sonrası dönemde 19. yy. sonlarına kadar Bulgar toprakları boyunca bir ağ oluşturma süreci devam etti ve 1901'de Bulgar Kadınlar Birliği kuruldu. 1898'de Birlik'ten kadınların yayımladığı ilk düzenli dergi *Zhenski glas* [Kadının Sesi] çıktı. Birliğin kurulmasından kısa süre sonra üyeler arasında birkaç iç çatışma ortaya çıktı. St. Petersburg'daki ünlü Bestuzhev Kadın Kursları (Bestuzhev Courses) mezunu ve Bulgar sosyalist partisi liderinin çalışma arkadaşı sosyalist feminist Vela Blagoeva (1858-1921) 1903'te buradan istifa eden ilk kişi oldu. Birliği, çalışan kadınların hakkını aktif bir şekilde savunmamakla suçladı ve ayrıldıktan hemen sonra *Kadınların Emeği* (1904-1905) adlı yeni bir dergi çıkardı. Birliğin eski liderlerinden bir diğeri, Anna Karima (1871-1949), Kadınlar Birliği'nin oy kullanma hakkı için ciddi adımlar atmadığı yönündeki tereddütlerini bildirdi. Anna Karima 1908'de Ravnopravie [Eşit haklar] adlı örgütü ve aynı isimli dergiyi kurdu.

İsimlerden Yüzlere: Bulgar Kadın Yazarlar

Kadın yazarlar konusuna gelince, Evgenia Mars (1877-1945) gibi dönemin oldukça üretken diğer kadın yazarlarını, mevki kazanmak için erkeklerin akıl hocalığına tabi olmakla suçlayan tam da Anna Karima'ydı; kendisi de birkaç kısa öykü derlemesinin yazarıydı. Daha önceki dönemde -1840'lar ve 1870ler arasında- edebiyatçı erkekler ve onların himayesindeki çıraklar arasındaki aynı asimetrik iktidar yapısı bir sorun olarak algılanmazken, 19. yy.ın sonunda bir yazarın bağımsız tarzına yönelik bir hassasiyetin gelişmiş olduğu görülmektedir.

19. yy. Bulgar edebiyatına bakınca, bunun çok az sayıda eğitilmiş kadın ve daha da az sayıda kadın yazar ve çevirmenin bulunduğu bir dönem olduğu söylenebilir; öyle ki erkek yazarlar kadınları yazmaya teşvik ediyordu. Bazı feminist tarihçiler bu erkeklere "erkek feministler" deseler de, ben bu isimlendirmeye katılmıyorum; çünkü kadın yazarın bir mevki kazanmak için her zaman ödemesi gereken bir bedel vardı. Bu, bazen erkek akıl hocasının görüşüne bir anlamda tabi olmak demektir; başka durumlarda ise erkek yazar figürü, gerçek yetenekli bir yazar olarak değil de bir çırak olarak görülen kadının yaratıcı potansiyelini her zaman gölgeledi. Kadın yazarların mevki edinmesi sadece toplumlarına ve ailelerine hizmet etmek için gereken "pedagojik formasyonu" çok iyi edindilerse mümkün olabilirdi. Bu yüzden günümüz edebiyat eleştirisi "Bulgar edebiyatında feminist gelenek" eksikliğini tartışır;¹¹ bunun temel nedenlerinden biri kadın yazarların genellikle bazı önemli erkek yazarların ilham perisi ve hayat arkadaşı olma rollerini oynamalarıdır. Eşsiz bir tarza sahip şair veya romancı sayılmak için bir edebi yeniyetmelik dönemi geçirmeleri gerektiğini varsaymışlardı. Bazıları gerçekten başarılı oldu ve edebiyat tarihinin neredeyse bir dönemi boyunca kendi

yaşam hikâyelerini şekillendirmeyi becerdi. Yukarıda bahsedilen Anna Karima ve Evgenia Mars gibi diğerleri, edebi kanona girmeyi pek başaramadılar. Eleştiriler onları hâlâ yazılarında çok fazla veya çok az kadınsı bir tarz olmasıyla itham ederler; bu durum, bir erkek yazarın himayesi altında olduklarına dönük kuşkuyla birleşir ve her zaman yazılarından çok biyografilerinin ön plana çıkmasına neden olur.

Bu yüzden Judith Butler'ın bu tip özgürleşme stratejilerini eleştirel bir şekilde yeniden düşünme yaklaşımını dikkate almak gerekmektedir.¹² 1840'lardan itibaren ilk Bulgar kadın yazarların isimlerini ve çalışmalarını listelemek yerine, onların bir profil tipolojisini, önemli temsilcilerinin özet bir taslağını çıkarmaya çalışacağım. Bunu, ulusal edebiyat tarihi anlatısının, yukarıda belirtilen Bulgar kadınlarının özgürleşmesi sürecinin canlı ve görece erken olduğuna dair argümana rağmen, neden bu kadar az sayıda kadın ismi içerdiğini açıklamak için yapıyorum.

1840'larda, metinleri yayımlandığı ve hayatları akrabaları tarafından görece iyi belgelendiği için ilk şairler ve çevirmenler olarak kabul edilen iki kadın vardır: Stanka Nikoliza Spasso-Elenina (1835-1920) ve Elena Muteva (1825-1854). Bu kadınlar, 19. yy. Bulgar kültüründe Osmanlı İmparatorluğu'ndan bağımsızlık mücadelesiyle de ilişkili güçlü imgeler üreten çok önemli metinlerin yazarları ve çevirmenleridir. Her ikisi de çalışmalarına destek veren ve yardımcı olan eğitimciler ve şairler ile aşk ilişkisi/evlilik yaşamıştır. Gerçi E. Muteva'dan daha uzun yaşayan Stanka Nikolitza'nın durumu tam olarak böyle olmamış, onun katkıları her zaman erkek bir şairin —çok tanınan yazar Nayden Gerov'un— katkılarının gölgesinde kalmıştır.

1860'lara doğru kadınlar daha çok gazete ve dergilere katkıda bulundular. Bazen, genellikle eğitim sorunu hakkındaki kendi makalelerini yazdılar; fakat büyük ölçüde Fransızca, Çekçe, Rusça ve Almanca makaleleri, romanları ve oyunları çevirmeleri istendi. Bu çeviriler üzerindeki Yunan veya Osmanlı etkisi hâlâ pek araştırılmadı.¹³ George Sand, Mme de Stael, Harriet Beecher Stowe, Bozhana Nemcova, Leprince de Baumond'un birçok çalışması erkek yazarlar tarafından çevrildi. Fakat John Stuart Mills'in *On the Subjection of Women* (Kadınların Köleleştirilmesi) adlı kitabı hakkında Avrupa yayımından sadece bir yıl sonra çevirmen Ivanka Zolotivic tarafından Bulgarca değerlendirme yazısı yazıldı.

Tarihi kaynaklarda başka birçok kadının adı var: İstanbul, Bükreş, Odessa, Moskova veya Prag'daki okullardan mezun olmuş kadınlar veya bu okullardaki öğretmenler. Muhtemelen bu kadınların birçoğu yazılı kayıtlar tutmuşlardır; bazı durumlarda bu kayıtlar tanınmış eşlerinin veya ailelerinin arşivinde saklanmıştır. Diğer durumlarda ise kayıtlar ortadan kaybolduğu için sadece yayımlanmış anlatımlara dayanmak durumundayız.¹⁴

Bazen katkıda bulunan kadınlar ismini belirtmemiş, sadece isminin başharflerini koymuş veya “Eski Zağra’dan bir kadın” veya “Bulgar bir kadın” gibi daha genel tanımlamalarda bulunmuşlardır. Bunun nedeni genellikle editörün tüm cildin sorumluluğunu alması ve kimin kendi ismiyle, kimin takma isimle ya da ismi veya konumu hakkında herhangi bir referans vermeden çıkacağıının onun kararına bağlı olması olabilir.

19. yy. kadın edebiyatı tarihinde bunun tersi örnekler de vardır, -bir isim- bir imza olan, fakat başka herhangi bir biyografik referans olmayan. Bazen esrarengizleştirme varsayımlarında bulunulmuştur –kadın adının arkasında kimliğini gizleyen bir erkek. Karamfila Stefanova örneği birinci ve üçüncü yöntemsel probleme çok uygundur. Bazı Bulgar süreli yayınlarında on bir şiir ve iki deneme yayımlamıştır. İstanbul’daki Bulgar Kütüphanesi Derneği’ne bırakılmış şiirleri ve bir şiir kitabı yayımlama teklifi, Romanya’daki Bulgar topluluğundan olduğu anlaşılan yazarın kadın kimliğine yönelik bulgular sağlar. Tulça’da (Tulcea) doğduğuna, yerel bir Bulgar okulundan mezun olduktan sonra bir süre Tabor’da öğrencilik yaptığını inanılır –Tabor şimdi Çek Cumhuriyeti’nde bulunan bir şehirdir. Ancak ne kadın örgütünden, okuldan kalan arşivlerde ne de Tulça hakkındaki bilgi kaynaklarında onun hakkında hiç bilgi olmaması tuhaftır. Karamfila Stefanova adı, İstanbul’daki Galatasaray Lisesi’nden mezun olmuş Anton Frangya isimli erkek bir yazarın kimliğini esrarengizleştirilmesi olabilir; çünkü kamusal sürümlerinin haricinde bazı metinleri sadece Anton Frangya’nın arşivinde bulundu.¹⁵ Biyografik bilgi eksikliği Karamfila Stefanova’nın yazarlığını savunmasız bırakıyor.

Bu ilk yazarları ana edebiyat tarihi anlatısına entegre etmekteki diğer bir zorluk onların çiftdilli yazar kimlikleridir. Ekaterina Vassileva örneği bu soruna işaret eder. İslimiye (Sliven) göçmeni bir ailede, İbrail’de (Braila) doğmuş ve orada Bulgar bir tüccar ile evlenmiştir. Aile daha sonra, Ekaterina Vassileva’nın anılarını yazdığı Paris’e tekrar göç etmiştir. Ancak nerdeyse tüm çalışmaları Rumence veya Fransızca yazılmıştır. Üslup ve uygarlaşma konularındaki fikirlerini yayımladığında kendi anadilinde şiir yazma konusunda güven eksikliğini açıkça ifade etmiştir. Muhtemelen yavaş yavaş yeni çevresinin diline adapte olan ve Bulgarca yazamayan birçok kadından sadece biriydi.

Bu yöntemsel problemlere ilişkin atılması gereken bazı adımlar var. Bunlardan birincisi, “ilk erkek feministlerin” özgürleştirici tutumunu sorgulamayan tarihçiler ile her vakada ataerki iddiasında bulunan tarihçilerin tutumu arasında bir uzlaşma bulma çabasıdır. Araştırmacılar, her zaman genel milliyetçi anlatı ile uyuşmayan ama belki de bir özne konumunu açığa çıkaran kadın yazılarından örnekleri ön plana çıkardıklarında bir uzlaşmaya varılabilir. Buradaki zorluk, kadın yazınının üslup ve tarzlarına itibar göstermeyi başaramamış “yüksek edebiyat” kavramını içeren resmi edebiyat tarihinden kaynaklanmaktadır.

İkinci adım, aktivist ve yazar kadınların biyografilerini incelemektir. Bu inceleme, var olan arşivlerin ve erişilebildiği takdirde aile arşivlerinin, mektupların, kilise ve okul kayıtlarının yeniden araştırılmasını içerir. Eğitim dilinde veya çoğunluğun dilinde yazılan çalışmaları okuyabilmek, komşu ülkelerin dil becerilerine sahip olmayı da gerektirebilir. Bazen bu araştırma temel kaynakların eksikliği nedeniyle çıkmaz sokağa da girebilir.

Son adım ise yakın zamanda uygulamaya konan, benzer araştırmalarla ve yöntemsel bulmacalarla uğraşan araştırmacıların uluslararası bir ağ kurmasıdır. Osmanlı ve Osmanlı sonrası koşullardaki belirli etkileşimlere bağlı olarak yeni buluşlar yapılabileceğine eminim. Bu sadece genel özgürleşme eğilimine katılan bireyler ve örgüt arasındaki kanıtlanması zor kayıt dışı ilişkiler için değil, Osmanlı'nın son döneminden kalan yazınsal ürünler için de geçerlidir. Ulusal anlatılardaki farklılıkların ayırdındaki araştırmacılar, bu gibi karşılaştırmalı çalışmalarda Osmanlı'nın ortak kültürel mirasını açığa çıkaran söylemlerdeki, üsluplardaki ve tarzlardaki benzerlikleri kucaklayabilir.

KAYNAKÇA

Alexandrova, Nadezhda. "Canon-formation and Popular Culture: Gender Trouble in Bulgarian Culture Today." *Aspasia*, 5 (Bahar 2011): 204-211.

Alexandrova, Nadezhda. "The debate on the 'Woman Question' in Boulgarian Press of 19th. C.: Limits and Opportunities for Women's Education. *Women in the History of Balkans- Life Stories of Women Teachers*. S. Ziogou-Karastergiou (Haz) içinde. *Selanik: Baniyas Press*, (t.y.): 95-104.

Bhabha, Homi (Haz.). *Nation and Narration*. Londra: Routledge, 1990.

Butler, Judith. *Gender trouble*. Londra: Routledge, 1990.

Cholakova, Margarita. *Bulgarsko zhensko dvizhenie prez Vazrazhdaneto* [Uyanış döneminde Bulgar kadın hareketi]. Sofya: Albo, 1994.

Hahn, Francisca de, Krassimira Daskalova ve Anna Loutfi (Haz). *A Biographical dictionary of women's Movements and Feminisms*. Budapeşte, New York: CEU Press, 2006.

Hranova, Albena. *Istoriografia I literature. Za socialnoto konstruirane na istoricheski ponjatia I gloemi razkazi v bylgarskata kulturs na XIX ı XX vek* [Tarihyazımı ve edebiyat. 19. ve 20. yy. Bulgar kültüründe tarihsel terimlerin ve büyük anlatıların inşası üzerine]. Sofya: Prosveta Publishing House, 2011.

Kirova, Milena (Haz.). *Neshucheniat kanon. Bulgarski pisatelki ot Vuzrazhdaneto do Vtorata svetovna voina* [Ortaya çıkmayan kanon. Bulgar Ulusal Uyanışı'ndan II. Dünya Savaşı'na Bulgar kadın yazarlar]. Sofya: Altera Publishing House, 2009.

Lilova, Dessislava. *Bulgarskite znachenia na nacionalnoto ime*. Sofya: Prosveta Publishing House, 2003.

Malinova, Ludmila. "Karamfila Stefanova I neizdadenata j stihosbirka/Karamphila Stefanova and her unpublished poetry book." *Vyobrazenite textove na Bulgarskoto vazrazhdane/The Imagined texts of the Bulgarian Revival* içinde. Sofia: Bulgarian Academy of Science Publishing House, (2005):182-204.

Nikolchina, Miglena. *Rodena ot glavata. Fabuli I sujeti v bulgarskata zhenska literature. Born from the head. Stories and plots from the Bulgarian women's literature*. Sofya: SemaRS, 2002.

Offen, Karen M. *European Feminisms, 1700-1950: A Political History*. Stanford, California: Stanford University Press, 2000.

Paskaleva, Virginia. *Bulgarkata prez vazrazdaneto* [Uyanış Dönemi'nde Bulgar Kadını]. Sofya: BKP Publishing House, 1984.

Voinikova-Pundeva, Aleksandra. *Bulgarkata prez epohata na vazrazhdaneto. Obrazovatelni I vazpitatelni problemi problemi* [Ulusal Uyanış Dönemi'nde Bulgar Kadınları. Eğitim ve çocuk yetiştirme sorunları]. Sofya: BZS, 1940.

---

* Bu makalenin yazılmasına Ekim 2011-Şubat 2012 araştırma döneminde Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) ve Boğaziçi Üniversitesi Tarih Bölümü katkıda bulunmuştur.

¹ Homi Bhabha, Haz. *Nation and Narration* (Londra: Routledge, 1990),3.

² Albena Hranova, *Istoriografia I literature. Za socialnoto konstruirane na istoricheski ponjatia I gloemi razkazi v bylgarskata kulturs na XIX ı XX vek* [Tarihyazımı ve edebiyat. 19. ve 20. yy. Bulgar kültüründe tarihsel terimlerin ve büyük anlatıların inşası üzerine] (Sofya: Prosveta Publishing House, 2011).

³Aleksandra Voinikova-Pundeva, *Bulgarkata prez epohata na vazrazhdaneto. Obrazovatelni I vazpitatelni problemi* [Ulusal Uyanış Dönemi'nde Bulgar Kadınları. Eğitim ve çocuk yetiştirme sorunları] (Sofya: BZS, 1940).

⁴ Virginia Paskaleva, *Bulgarkata prez vazrazdaneto* [Uyanış Dönemi'nde Bulgar Kadını] (Sofya: BKP Publishing House, 1984), 4.

⁵ Örneğin bakınız Francisca de Hahn, Krassimira Daskalova ve Anna Loutfi. *A Biographical dictionary of Women's Movements and Feminisms* (Budapeşte, New York: CEU Press, 2006).

⁶ Kadın aktrisler ilk kez Dobri Voinikov'un amatör tiyatro topluluğunda 1866'dan itibaren Romanya şehirleri Tulça, İbrail ve Bükreş'te sahneye çıktılar. Oyunlardan birinin edebi değeri hakkında tartışma çıktı ve Ekaterina Vassileva ve Anika Kostovich adlı kadınlar aktris olarak kendilerini nasıl algıladıkları hakkındaki görüşlerini yazdılar.

⁷ Margarita Cholakova, *Bulgarsko zhensko dvizhenie prez Vazrazhdaneto*. [Uyanış döneminde Bulgar kadın hareketi]. (Sofya: Albo, 1994),143.

⁸ Dessislava Lilova, *Bulgarskite znachenia na nacionalnoto ime*. (Sofya: Prosveta Publishing House, 2003).

⁹ Maria von Ebner-Echenbach'dan alıntılaman Karen M. Offen, *European Feminisms, 1700-1950: A Political History* (Stanford, California: Stanford University Press, 2000), 9-10.

¹⁰ 18 Haziran 1873'de İstanbul'da yayımlanan *Pravo* adlı gazetenin özel ekinde fuar hakkında bilgi verildi ve tanınmış tüm konukların konuşmaları yer aldı. Bkz. *Pravo* (priturka) Komisia po izlozhenieto. Bulgarsko rykodelno izlozhenie [Organizasyon Komitesi. Bulgar El Sanatı Fuarı]. Vol. 14, 18 June 1873.

¹¹ Milena Kirova, Haz., *Neslucheniati kanon. Bulgarski pisatelki ot Vuzrazhdaneto do Vtorata svetovna voina* [Ortaya çıkmayan kanon. Bulgar Ulusal Uyanış'ından II. Dünya Savaşı'na Bulgar kadın yazarlar] (Sofya: Altera Publishing House, 2009); Miglena Nikolchina, *Rodena ot glavata. Fabuli i sujeti v bulgarskata zhenska literature. Born from the head. Stories and plots from the Bulgarian women's literature* (Sofya: SemaRS, 2002).

¹² Judith Butler, *Gender Trouble* (Londra:Routledge, 1990.)

¹³ Umarım Türkiye ziyaretim ve Boğaziçi Üniversitesi'nde yaptığım konuşma karşılaştırmalı araştırma biçimi konusundaki bu boşluğu gidermeye yönelik bir başlangıç olabilir.

¹⁴ Örneğin Elena Muteva Odessa'da göçmen olarak yaşadı ve çok genç yaşta öldü. Bu yüzden şimdiki kuşaklar için onun arşivinin çoğu kayıptır.

¹⁵ Ludmila Malinova, "Karamfila Stefanova I neizdadenata j stihosbirka/Karamphila Stefanova and her unpublished poetry book." *Vyobrazenite textove na Bulgarskoto vazrazhdane/The Imagined texts of the Bulgarian Revival* içinde (Sofya: Bulgarian Academy of Science Publishing House, 2005),182-204.